

Katarzyna Tałuż

"Przykładne, użyteczne i zabawne" :
O polskich książkach dla młodego
odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie
XIX i na początku XX wieku, Irena
Socha, Katowice 2001 : [recenzja]

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 36/1, 298-301

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

się ich liczba na terenie tego kraju, podejmowali dzieło tworzenia słowa polskiego i jego rozszerzenia na różne sposoby.

Polacy często przebywali na terenie Niemiec na przestrzeni dziejów naszego narodu. Przyczyną tego były burzliwe dzieje Polaków. Pierwszą grupę emigrantów stanowili uczestnicy powstania listopadowego w 1831 r. Po jego upadku fala Polaków schroniła się w Niemczech. Ich przybycie do tego kraju przyczyniło się do zainteresowania się polską książką i literaturą. Powstały domy wydawnicze, np. w Lipsku, wydające polską literaturę, między innymi romantyczną. W latach 1868–1871 Józef Ignacy Kraszewski prowadził w Dreźnie oficynę wydawniczą. W ciągu niespełna trzech lat wydał w niej aż 74 pozycje książkowe³⁹.

Upowszechnienie polskiej książki i prasy w Niemczech nastąpiło również po II wojnie światowej. Znalazły się tam duże grupy Polaków wywiezionych przymusowo do pracy. Po zakończeniu wojny domagali się oni informacji politycznej, pragnęli zgłębiać wiedzę w języku ojczystym. Początkowo wydawnictwa w języku polskim napływały z Londynu i Jerozolimy⁴⁰. Powoli powstawały polskie wydawnictwa na terenie Niemiec: w Hanowerze, Berlinie, Stuttgarcie, Monachium, Frankfurcie n. M.

Przełomowym okresem dla rozwoju polskiej książki i polskiego słowa w Niemczech były lata osiemdziesiąte ubiegłego stulecia. Przybyła tam duża grupa działaczy solidarnościowych, wywodzących się z polskich środowisk kulturalnych, udały się tam liczne rzesze przesiedleńców z Polski, którzy legitymowali się niemieckim pochodzeniem z terenu Śląska. Spowodowało to potrzebę i zainteresowanie językiem polskim i powstanie wydawnictw prasowo-książkowych w Berlinie, Monachium, Hamburgu, Würzburgu.

Leksykon ma charakter opracowania tematycznego, ukazującego szeroki wachlarz osób związanych ze słowem i kulturą polską w Niemczech. Autorka pragnie przedstawić inteligencję polską w Niemczech oraz poszczególne osoby, które uczestniczyły w polskim i niemieckim życiu literackim i kulturalnym w Niemczech i przyczyniły się do popularyzacji słowa polskiego.

W leksykonie uwzględnione zostały osoby pochodzące ze środowisk polonijnych, polskich i polonofilskich. Zamieszczone zostały biogramy literatów, publicystów, dziennikarzy, tłumaczy, wydawców, drukarzy, księgarzy i innych zarówno świeckich, jak i duchownych popularyzatorów polskiego słowa w Niemczech. Autorka chce ukazać ludzi, których fenomen polega na tworzeniu w wierności polskiemu słowu i narodowym tradycjom.

Polsko-niemiecki leksykon biograficzny zawiera w układzie alfabetycznym 177 not biograficznych osób żyjących obecnie w Niemczech, bądź zamieszkujących lub zmarłych w okresie prowadzonych przez Autorkę badań. Poszczególne hasło składa się z kilku członów: biogramu, bibliografii podmiotowej, bibliografii przedmiotowej i streszczenia w języku niemieckim. Do noty dołączone zostało aktualne zdjęcie danej osoby, fragment publikacji autorskiej bądź tekst wywiadu, jaki przeprowadzono z daną osobą, oraz charakterystyczny element biograficzny dotyczący osoby lub instytucji.

Leksykon uzupełniony został wykazem instytucji i tytułów prasowych występujących w treści, literaturą przedmiotu oraz wykazem skrótów.

³⁹ M. Zarzycka, *Dzieje drukarni J. I. Kraszewskiego*, Drezno–Poznań, „Studia o książce” 1976, t. 6, s. 81–99.

⁴⁰ Z. R. Wilkiewicz, *Polnische Exilliteratur 1945–1980*, Köln 1991.

Ramy czasowe przedstawionych osób dotyczą najnowszych dziejów – lat dziećdziesiątych do końca roku 2000, kończącego burzliwy i pełen napięć w stosunkach państwowych i ludzkich wiek XX.

Autorka we wprowadzeniu dziękuje wszystkim, którzy przyczynili się do powstania i ukazania się leksykonu, najpierw instytucjom za pomoc w przekazywaniu informacji oraz osobom służącym autorce swoimi radami – konsultantom i recenzentom. Dziękuje również instytucjom, które przez swoje finansowe wsparcie przyczyniły się do ukazania się leksykonu na rynku księgarskim.

Wdzięczni jesteśmy Autorce, dr Marii Kalczyńskiej, za podjęcie tematu oraz ukazanie szerokiego spektrum ludzi, którzy tworzyli polskie słowo lub je rozpowszechniali i mu służyli w Niemczech, kraju sąsiednim, z którym łączą nas nie tylko granice fizyczne, ale i bogate i czasem burzliwe dzieje obu narodów. Autorka chciała pokazać Polaków, którym z różnych powodów przyszło żyć na niemieckiej ziemi, ale żyjąc w obcym środowisku i kulturze, nie zapomnieli o słowie i kulturze kraju swego urodzenia. Chwała im za to.

Autorka podjęła się niełatwego tematu – ukazania długiej listy Polaków zasłużonych w dziele tworzenia i propagowania słowa polskiego w Niemczech. Nie jest to lista kompletna, ale – jak pisze – jest to pierwszy krok w dalszych badaniach, planuje bowiem przygotowanie kolejnych tomów leksykonu, w miarę pozyskania nowych materiałów. Pracę swoją Autorka dedykuje wszystkim twórcom polskiej książki i prasy w Niemczech.

Ks. Zdzisław Malecki

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2003, t. 36, z. 1, s. 295–298

Katarzyna Tałuż, EMIL SZRAMEK, JAN KUDERA, KONSTANTY PRUS – PIERWSZE POKOLENIE BADACZY ŚLĄSKIEGO REGIONALIZMU LITERACKIEGO. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002, 123 s.

Bogactwo kulturowe Śląska wciąż dostarcza badaczom tematów, które wymagają albo całkowitego rozpoznania, albo innego ujęcia zagadnień regionalnych. Piśmiennictwo śląskie doczekało się już wielu opracowań. Skupiano się w nich na zagadnieniach edytorskich, historycznoliterackich i metodologicznych. Nie poświęcano natomiast uwagi śląskiemu regionalizmowi literackiemu. Lukę tę wypełnia publikacja Katarzyny Tałuż.

Wybierając jako przedmiot rozważań dokonania ks. Emila Szramka, ks. Jana Kudery i Konstantego Prusa w zakresie biografistyki twórców śląskich, Autorka książki uzasadnia swój wybór, stosując metody badawcze, które dotyczą grup pokoleniowych. W przypadku wymienionych badaczy wskazuje ona wyznaczniki kategorii pokolenia propagowane przez Kazimierza Wykę, pisząc: „W teorii propagowanej przez Wykę akcent położony jest na autora, równocześnie nie została pominięta rola czytelnika w formowaniu pokolenia” (s. 16). K. Tałuż dokładnie omówiła wyznaczniki pokoleniowe, które łączą śląskich badaczy. Spośród nich

wymienić warto środowisko, w jakim się wychowywali, zainteresowania i stosunek do nauki.

Z publikacji K. Tałuć poznajemy nie tylko pracowite życie obecnie błogosławionego Kościoła katolickiego ks. E. Szramka; poznajemy przede wszystkim jego stosunek do nauki, zainteresowanie regionem i postawę wobec innych: „Inspirował i pobudzał rodzime środowisko naukowe także jako przewodniczący Komitetu *Polskiego słownika biograficznego*, członek Komitetu *Słownika geograficznego* i członek Zarządu Stowarzyszenia „Instytut Śląski”. Aby dopełnić obraz działalności kulturalno-naukowej ks. Szramka, trzeba wspomnieć o współpracy z czasopismami, m.in. „Fantaną”, „Gościem Niedzielnym”, „Zaraniem Śląskim” (s. 27). Poznajemy także jego prace, w których zajmował się twórczością i życiem ks. Norberta Bonczyka, ks. Konstantego Damrota, ks. Jana Kapicy, Juliusza Ligonia, Józefa Rostka, ks. Aleksandra Skowrońskiego. Twórca *Starego kościoła miechowskiego* był postacią, która w kręgu zainteresowań ks. Szramka zajmowała miejsce wyjątkowe. Utwory ks. Szramka poświęcone wymienionym autorom K. Tałuć poddała rzetelnej i wnikliwej analizie. Potwierdza ona naukowy charakter prac Szramka:

„Większość znaczących rozpraw teoretycznych traktujących o rozwoju biografistyki oraz zasadach kształtujących specyfikę tego typu prac powstała dopiero po drugiej wojnie światowej. W świetle ich ustaleń szkice popularyzatorskie Szramka swoimi cechami zbliżają się do biografii literackiej, a mówiąc dokładnie, do jej odmiany – opowieści biograficznej [...]”.

Szramek jako autor monografii jest naukowcem biografem, historykiem obdarzonym twórczą wyobraźnią. W swoich pracach opierał się na autentycznych i sprawdzonych materiałach. Nie wymyślał fikcyjnych zdarzeń, rozmów, a powołując się na innych, skrupulatnie to zaznaczał. Śląski badacz dokonywał interpretacji materiału historycznego, „wczuwał się w stany duchowe swoich bohaterów, aby zrozumieć i wydać sprawiedliwy osąd ich postępowania” (s. 50).

Utwór ks. Szramka *Śląsk jako problem socjologiczny* wyróżnia oryginalna interpretacja. K. Tałuć wyodrębniła w nim grupy tematyczne, które stanowią o wartości dzieła, a mianowicie: zagadnienia narodowościowe, zagadnienia polityczne, zagadnienia ekonomiczne, zagadnienia społeczne, zagadnienia religijne, zagadnienia kulturowe. W rozważaniach o dziele ks. Szramka uwaga autorki książki o badaczach śląskiego regionalizmu literackiego skupiła się też na jego koncepcji historiozoficznej, według której „Śląsk miał do spełnienia wyjątkowej wagi posłannictwo, gdyż jego przeznaczeniem było służyć przykładem nie tylko całej Polsce, ale i Europie” (s. 61). Zgodnie z poglądami autora dzieła przemawiały za tym między innymi: silna kondycja moralna mieszkańców regionu, a przede wszystkim jego położenie geopolityczne. Koncepcję tę K. Tałuć dokładnie udokumentowała, zauważając, że w filozoficznych poglądach Szramka znalazła odbicie popularna w okresie Młodej Polski teoria głoszona przez Artura Górskiego o konieczności popularyzowania rodzimych wzorców, zwłaszcza w obrębie kultury i literatury. Oczywiście pierwsze miejsce w jego filozoficznych poglądach zajmują myśliciele chrześcijańscy, np. św. Augustyn. Złożoność koncepcji historiozoficznej ks. Szramka została szczegółowo omówiona przez autorkę publikacji. Podsumowanie jego dorobku naukowego kończy ona wnioskami:

„Ks. Szramek tworzył zręby śląskiego życia kulturalnego w niepodległej Polsce, równocześnie poświęcając wiele czasu na badania historii, folkloru i piśmiennictwa regionu. Jego działalność, której efektem były liczne rozprawy naukowe

oraz teksty o charakterze popularnym, miała źródło nie tylko w osobistych zainteresowaniach, ale także w dużej odpowiedzialności za swoją »małą ojczyznę«. Zdawał sobie sprawę, że właśnie ludzie dobrze znający stosunki śląskie powinni zaangażować się we wszelkie działania kształtujące nowy obraz regionu. Katowicki proboszcz, chociaż był zwolennikiem regionalizmu jako ruchu pielęgnującego rodzime tradycje i odrębności, nigdy nie okazał się radykałem głuchym na wszelkie głosy z zewnątrz” (s. 69).

Podobnie ukazana została postać ks. Jana Kudery. K. Tałuż, analizując jego prace o N. Bonczyku, K. Damrocie, J. Lompie, J. Kupcu, podkreśla charakterystyczne cechy w opracowaniach biograficznych ks. J. Kudery – rzetelność, skrupulatność, drobiazgowość w pozyskiwaniu materiałów potrzebnych do opracowywanego tematu. Ten pracowity i dla niektórych kontrowersyjny (zwłaszcza dla przedstawicieli władz niemieckich) kapłan stawiał sobie i innym wysokie wymagania. Poszukując wiadomości o śląskiej ziemi, nie zadowalał się edycjami wydawanymi na Śląsku. Jego warsztat badacza wzbogacały prace m.in. Adama Bara, Józefa Chociszewskiego, Juliana Krzyżanowskiego, Józefa Piernikarczyka, Franciszka Popiołka, Mieczysława Tobiasza oraz bliskich współpracowników – Konstantego Prusa i ks. Emila Szramka. Oceniając dorobek naukowy ks. J. Kudery, K. Tałuż pisze:

„W pracy naukowej dokładny, skrupulatny, drobiazgowy, oczekiwał tego samego od innych, nawet jeśli jej efektem były opracowania publicystyczne, popularyzatorskie, adresowane do mało wyrobionego czytelnika. Nie tolerował braku przygotowania, powierzchownych ocen i ujęć danego problemu, dlatego dosyć ostro wypowiadał się na temat niektórych publikacji. Drażniły go zwłaszcza niedokładności w danych, nazwiskach i faktach historycznych. Odbierał to jako brak szacunku dla czytelnika, jak i profesji naukowca. Swoją pracę traktował jako swoje posłannictwo, w czym widać wyraźnie romantyczne idee przewodnictwa. Dostarczając wzorów do naśladowania, sam je realizował. Praca naukowa przeplatała się więc z życiem prywatnym, stanowiła jego nierozzerwalną część. Jej efekty określały wręcz wartość życia” (s. 96).

Trzecią postacią, która należy do pokolenia badaczy śląskiego regionalizmu literackiego i która znalazła się w kręgu zainteresowań K. Tałuż, jest Konstancy Prus. Autorka publikacji starannie charakteryzuje jego życie i pracę twórczą, odwołując się w ocenach do autorytetów, takich jak Stanisław Pigoń, który nazwał Prusa „rzetelnym pracownikiem”.

Prus zajmował się twórczością Piotra Kołodzieja, Józefa Lompy i Karola Miarki. Interesujące są też te jego prace, w których dokumentuje polskość Śląska, jak: *Spis miejscowości polskiego Śląska Górnego, O pierwszych polskich drukarzach i wydawcach na Śląsku Górnym to i owo, Jak Prusacy zabrali Śląsk Górny*. Jego dorobek naukowy w porównaniu z dorobkiem ks. Szramka i Kudery jest niewielki: trzy pozycje zwarte – monografie Kołodzieja, Lompy, Miarki – oraz jeden artykuł o Kołodzieju wydrukowany w „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”. Jego też zasługą było – jak zaznacza autorka książki – że pierwszy podniósł problem potrzeby badań nad poczytnością literatury jar-marcznej.

W rozważaniach K. Tałuż Prus jawi się jako badacz rzetelnie poszukujący informacji o zasłużonych dla regionu postaciach: Miarki, Lompy, Kołodzieja. Wy-szuwa ona szereg zastrzeżeń co do warsztatu metodologicznego opracowywanych przez Prusa monografii, ale podkreśla ich znaczenie jako źródeł informacji o re-